

ברכה על הידור מצוה

א. אדם צריך לברך ברכת המצוות לפני קיום מצוה. האם מברכים גם על הידור מצוה? בדרך כלל משמעות הידור היא לקיים את המצוה עצמה בצורה מהודרת יותר, לולב מהודר וכדומה, כך ששאלה זו אינה באה לידי ביטוי. אך ישנם מצבים שבהם אדם כבר קיים את המצוה וברך עליה וכעת הוא רק מהדר במצוה, האם במצבים אלו אדם מברך על הידור? בהקשר של נרות חנוכה שאלה זו יכולה לבוא לידי ביטוי במקרה הבא: ביום השני היה לנעם לצערו רק נר אחד, ולא היה אמור להגיע אליו נר נוסף והוא לא ציפה לכך. הוא הדליק את הנר האחד שהיה לו ובירך עליו, ולאחר שעתיים הגיע אליו נר נוסף. כעת הוא רוצה להדליק גם אותו ולנהוג כמנהג המהדרין מן המהדרין שמדליקים כנגד הימים¹. האם הוא מברך על כך ברכת המצוות?

מה היית עונה לנעם? אתה חושב שניתן לברך על הידור מצוה?

ב. נפתח בשאלה אחרת שבה דנו רבותינו הפוסקים, בשאלה האם אורח יכול להדליק בברכה גם כאשר אשתו מדליקה בביתו. נתחיל במקור הדין, בגמ' בשבת (שבת נג):
אמר רב ששת: אכסנאי חייב בנר חנוכה. אמר רבי זירא: מריש כי הוינא בי רב משתתפנא בפריטי בהדי אושפיזא (הייתי משתתף במעות בהדלקתו של בעל הבית ומשלם חלק מעלות הנרות) בתר דנסיבי איתתא (לאחר שנשאתי אישה) אמינא (אמרתי): השתא ודאי לא צריכנא, דקא מדליקי עלי בגו ביתאי (עכשיו ודאי איני צריך שמדליקים עלי בתוך ביתי).
אדם שמתארח במקום אחר חייב אפוא בהדלקה, אך כאשר אשתו מדליקה בביתם הוא פטור. האם אורח יכול לבחור להדליק בעצמו בברכה למרות שאשתו מדליקה בביתם? **תרומת הדשן**, ר' ישראל איסרליין, דן בשאלה זו (תרומת הדשן סימן קא):
שאלה: אכסנאי שהוא נשוי רשאי הוא להדליק בברכה חוץ לביתו או לאו? תשובה... אמנם מטעם מהדרין אפשר ויתכן שפיר דמי להדליק בברכה כה"ג, דכי היכא דיש הידור בנר לכל אחד ואחד בבית אחד², ה"נ יש הידור בנר לאיש ונר לאשתו בשני מקומות. והתנא לא פסיקא ליה למיתני הך מהדרין, דלא שכיחא כולי האי. וכיון דאשכחן בתלמוד מהדרין, ומהדרין מן המהדרין, אין זה כמוסיף על התלמוד שהוא גורע.

מהי תשובתו של בעל תרומת הדשן? חזור לשאלתנו אודות אדם שהדליק נר אחד ביום השני ולאחר מכן הגיע לרשותו נר נוסף, תוכל למצוא לה תשובה בדברי תרומת הדשן?

1. מעיקר הדין הרי מקיימים את המצוה בהדלקת נר אחד, וההדלקה כנגד הימים היא הידור מצוה – מנהג המהדרין מן המהדרין – כך שברכה על הדלקה כנגד הימים לאחר שכבר הדליק נר אחד היא ברכה על הידור מצוה.
2. למרות שמעיקר הדין כל בני הבית יוצאים בהדלקה אחת, מנהג המהדרין היה שכל בני הבית מדליקים בברכה.

לדעתו, אורח יכול להדליק בברכה גם כאשר אשתו מדליקה בביתם: גם זה חלק ממנהג המהדרין שהיו מדליקים כל אחד בעצמו. וכשם שהנהגים כמנהג המהדרין יכולים להדליק בברכה כך גם האורח יכול להדליק בברכה.

המהרי"ל פוסק גם הוא כתרומת הדשן, אך מנמק זאת אחרת (ספר מהרי"ל הלכות חנוכה, אות ח): מהרי"ל סג"ל השיב בתשובה וז"ל: נר חנוכה נוהגים בכל דוכתין שכל אורחים ובחורים מדליקין אף על גב דמדליקין בודאי עליהם כל אחד בביתו... ולמאי דנהיג האידינא להדליק כל א' וא', אם כן אתו למיחשדיה (אילו לא ידליק שלא ידעו שהוא נשוי) ומשום ברכה לבטלה ליתא, דאינו רוצה לצאת בשל אשתו ממילא חל חיובא עליה.

כיצד מסביר המהרי"ל את יכולת האורח להדליק בברכה? מה ההבדל בין הסברו של המהרי"ל להסברו של תרומת הדשן?

המהרי"ל מסביר שיכולת האורח לברך נובעת מכך שאינו רוצה לצאת בהדלקת אשתו. מאחר שכך, הדלקת אשתו אינה פוטרת אותו והוא עדיין חייב ומדליק בברכה. נראה שהמהרי"ל יסביר באופן דומה את מנהג המהדרין שכל אחד מבני הבית מדליק בברכה: הם אינם רוצים לצאת בהדלקת בעל הבית כך שהדלקת בעל הבית אינה פוטרת אותם והם חייבים ומדליקים בברכה.

ג. הבית יוסף חולק על המהרי"ל ותרומת הדשן. לדעתו, האכסנאי אינו יכול להדליק בברכה כאשר אשתו מדליקה בביתם (ב"י תרעז):

כתוב בתרומת הדשן (סי' קא) דאכסנאי שהוא נשוי אם רצה להדליק ולברך משום הידור שפיר דמי ולי נראה דאין לסמוך על זה לברך ברכה שאינה צריכה.

דברי הב"י קשים לכאורה: מדוע זו ברכה שאינה צריכה? מדוע הוא אינו מסכים עם נימוקו של המהרי"ל, 'דאינו רוצה לצאת בשל אשתו ממילא חל חיובא עליה'? הרי הבעל מתכוון שלא לצאת בהדלקת אשתו! במה שונה דין האורח ממנהג המהדרין שכל אחד מבני הבית מדליק בברכה?³ זאת ועוד, הרי הב"י עצמו פוסק במקום אחר שאדם יכול להתכוון שלא לצאת ידי חובה בברכת אחר ולברך בעצמו (שו"ע אור"ח ח' ד):

יש נוהגין שאחר שבירך אחד ברכת השחר וענו אחריו אמן, חוזר אחד מהעונים אמן ומברך ועונין אחריו אמן, וכסדר הזה עושין כל אותם שענו אמן תחלה, ואין לערער עליהם ולומר שכבר יצאו באמן שענו תחלה, מפני שהמברך אינו מכוין להוציא אחרים, ואפילו אם היה המברך מכוין להוציא אחרים, הם מכוונים שלא לצאת בברכתו.

מה אפוא בין האכסנאי שלא יכול לדעתו להתכוון שלא לצאת ובין השומעים ברכות השחר שיכולים? ומה בין האכסנאי ובין מנהג המהדרין? **החיד"א** דן בשאלה הראשונה (ברכי יוסף תרעז):

ואפשר לחלק בין זו לכל הני, דכל הנך בשעת אמירת חבירו הברכה הדבר תלוי בו דצריך לכוין לצאת בברכות חבירו, ואם לא כיוון לא יצא, אף שיכוין המברך להוציא, וכיון שבו הדבר תלוי אם לא כיוון לצאת ובירך לעצמו לא הוי ברכה שאינה צריכה, אבל הכא שאין תלוי בכונתו כלל

3. ונכון שהב"י פוסק שלמעשה רק בעל הבית מדליק אך זאת מסיבה אחרת – משום שלדעתו המנהג של המהדרין מן המהדרין המדליקים כנגד הימים סותר את מנהג המהדרין, ושאלתנו ממנהג המהדרין לכשעצמו.

ובין יכוין לצאת בהדלקת אשתו בין לא יכוין פטיר ועטיר בהדלקת ביתו, וממילא הוא יוצא...
בכי הא סבר מרן דהוי ברכה שאינה צריכה. כן נראה לי לדעת מרן.

מהו תירוצו של הברכי יוסף? נסה להסבירו.

הכוונה שלא לצאת משמעותית לדעת הב"י רק כאשר נדרשת כוונה לצאת. כך המצב באדם ששומע מחברו ברכות השחר: השומע צריך להתכוון לצאת ולכן כוונתו שלא לצאת משמעותית. אולם, כוונת הבעל האורח אינה נדרשת כאשר אשתו מדליקה בביתו: עיקר המצוה היא הדלקה בבית והאישה כנציגת המשפחה מקיימת את עיקר המצוה. ומאחר שאין צורך בכוונת הבעל, אין משמעות לכוונתו שלא לצאת.

ד. נשוב כעת לשאלה מה יעשה נעם שהיה לו ביום השני רק נר אחד ולא היו אמורים להגיע אליו נרות נוספים, ולאחר שהדליק את הנר הראשון בברכה הגיע לרשותו נר נוסף. האם ידליק אותו בברכה? ננסה לחשוב תחילה מה יענו תרומת הדשן והמהרי"ל.

חשוב: מה יענו תרומת הדשן והמהרי"ל?

נפתח במהרי"ל שתולה את יכולת האכסנאי לברך בכוונתו שלא לצאת בהדלקת אשתו. נראה שלדעתו יובל לא יוכל לברך: הוא כבר יצא ידי חובת עיקר המצוה בהדלקת נר אחד בברכה! גם המהדרין יכולים לברך לדעת המהרי"ל רק בשל כוונתם שלא לצאת בהדלקת בעל הבית, ומאחר שכך הרי שבנידון דידן שבו הדליק בעצמו בברכה וכבר יצא לא יוכל לברך. מה יאמר תרומת הדשן? הוא מסביר שהאכסנאי יכול לברך מפני שהדלקתו היא חלק ממנהג המהדרין שנהגו להדליק בעצמם, ועולה מדבריו שמברכים על קיום הידור המהדרין. האם לא נוכל ללמוד מכך שמברכים לדעתו גם על קיום הידור המהדרין מן המהדרין להדליק כנגד הימים?

ואכן כך פוסקים האליה רבה והלבוש. **הלבוש** כתב (אור"ח תרעב, ב):

מי שלא הדליק מניין הנרות של אותה לילה, כגון בליל ג' הדליק ב' או בליל ד' ג', אין צריך לחזור ולהדליק מראש (את כל הנרות של הלילה) אלא ישלים מה שחסר, ואין צריך לברך פעם אחרת, שכבר בירך ודעתו היה על מנין הנרות שצריכים לאותו לילה.

ודייק האליה רבה מדבריו (שם, אות ז):

משמע דאם אין דעתו לכך אלא סבר שלא יהיה לו יותר ואחר כך נזדמן לו חוזר ומברך.

מה יענה האליה רבה ליובל? התבונן בדברים וחשוב: איך ניתן לומר 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו' על דבר שבו האדם אינו מצווה ואינו מחויב? ועוד, הרי ההוספה היא רק הידור מצוה ולא המצוה עצמה וחכמים תיקנו לברך על המצוות עצמן!

נלמד את התמודדותו של ר' אברהם ארלנר, הברכת אברהם, עם השאלה (ברכת אברהם שבת כא:):
ונראה דסבירא ליה דעיקר התקנה היא להדליק נרות לפרסום הנס, ואין מספר מצומצם שרק זה המצוה. ושוב נאמר בכמה נרות מתקיים מצוה זו. בזה קבעו תכמים ג' דרגות א' מצוה לעיכובא ב' מהדרין ג' מהדרין מן המהדרין אבל כל זה אופנים כיצד לקיים מצוה זו ולפי זה יש לומר דאין זה בגדר הידור מצוה אלא גוף המצוה. וכמו בתרומה שאפשר על ידי חטה אחת לקיים המצוה וחכמים קבעו שיעורים של עין יפה ועין רעה ובינוני וכל זה אינו הידור אלא הכל

כלול בגוף המצוה, שאין התורה קבעה שיעור ובכמה שיתן לתרומה מתקיים בזה גוף המצוה, וגם אם שם אי אפשר להוסיף אחר תרומת הכרי כי כבר אינו טבל ולא שייך עוד תרומה, שפיר יש לומר דכאן אפשר. ושמעתי בשם הגר"ד בביאור כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח שאין זה דין הידור מצוה אלא הכל המצוה עצמה אלא שאינו לעיכובא. וכמו במצות תלמוד תורה שזה מהדברים שאין להם שיעור וכל שמרבה אינו הידור אלא גוף המצוה והכל מגוף המצוה. ולפי זה אתי שפיר מה שהעידו בשם הרמב"ם שגם אם מוסיף אחרי שכבר הדליק כפי מה שיצא מדינא מכל מקום שייך לברך, כי גם ההוספה שייכת לעיקר המצוה וכלולה במצות נר חנוכה שמדליקין נרות וכל שמוסיף לקיים תקנת מהדרין שייך בזה ברכת המצוה ודוק היטב.

מהי תשובתו של ר' אברהם ארלנגר? כיצד ניתן אפוא לברך על הדלקת הנר הנוסף, הלא זהו הידור מצוה, מעשה שמעבר למצוה, קומה נוספת?

לדבריו, מנהג המהדרין מן המהדרין אינו בגדר קומה נוספת על המצוה. המצוה אינה הדלקת נר אחד בלבד אלא הדלקת נרות. כמה ידליק? חכמים קבעו מספר אופציות, מספר דרכים לקיום המצוה, כך שאדם שמדליק כנגד הימים מקיים את עיקר המצוה ולא רק מעלה נוספת שמעבר למצוה. לכן הוא יכול לברך על כך גם כאשר הדליק כבר נר אחד בברכה: הוא שב ומקיים את עיקר המצוה! אנסה להציע הסבר נוסף לפסיקת האליה רבה: יתכן שמברכים על הדלקה כנגד הימים משום שנהגו להדליק כך, ולדעתו מברכים על מנהג! כלומר, נכון שהדלקה זו התחילה כהידור, אך כיום נהגו להדליק כך והמנהג הוא שמאפשר לברך.

חשוב היטב: האם ניתן לפי הסברים אלו ללמוד מהפוסקים שסבורים שמברכים על הידור בנר חנוכה שתמיד ניתן לברך על הידור מצוה?

ה. נלמד לסיום את תשובתו של ר' עקיבא איגר שדן בשאלה שבה לא נגענו: אדם ששכח לברך על הדלקת הנרות וזכר בכך קודם שגמר להדליק את כל הנרות, האם יברך או שמא לא יכול לברך משום שכבר קיים את עיקר המצוה בהדלקת הנר הראשון ועכשיו הוא רק מהדר? בתחילת דבריו הוא חולק על האליה רבה שלמדנו, וכן מביא את עמדת הפר"ח שחולק ופוסק שאין מברכים על ההידור של הדלקה כנגד הימים לאחר שהדליק כבר נר אחד (שו"ת רע"א תנינא סימן יג):

על דבר שאלתו במי שהדליק נר חנוכה בליל ח' ושכח לברך על הדלקתה ורק קודם שהדליק כולן, נזכר דעדיין לא בירך אם יש לו לברך או לא... אך לענין ברכת להדליק, לכאורה כבר גמר מצותה מיד כשהדליק נר אחד, דמה שמוסיף הנרות רק מחמת הידור מצוה דלא שייך לברך עליו, ואין להביא ראיה דשייך לברך על ההידור דאנן מברכין כל בני ביתו, אף דמדינא נר איש וביתו ואינך בכלל המהדרים (והשאר בכלל ההידור, ומכאן שמברכים על הידור), זה אינו, דשאני התם כיון דרצונו להיות מהמהדרים כוונתו שלא לצאת בשל זה המדליק, וממילא מחויב מדינא... אבל

4. שהרי כך דעת ר"ת וכך מנהג האשכנזים בהלל בר"ח. ואכן, הברכת אברהם אומר את הסברו על האבודרהם שמביא את תשובת הרמב"ם לברך ונהגו להבין שהכוונה לברכה על הדלקת מהדרין מן המהדרין לאחר שכבר יצא ידי חובה, והרמב"ם הרי סובר שאין מברכים על מנהג. אולם, הרב שמואל אריאל הראה שלא לכך היתה כוונת האבודרהם ותשובת הרמב"ם, ולכן הבאתי רק את האליה רבה.

לענין מספר הנרות, מיד שהדליק נר אחד יצא ידי המצוה, וההוספה רק מכלל מהדרין יש לומר דלא שייך לברך עליו... ועיין בפרי חדש (ס"ל תרע"ב) כתב נשאלתי, ה"ל עומד ליל ז' כסבור שהוא ליל ו' והדליק ו', ואחר כך נודע לו שהוא ז' ושצריך להדליק עוד אחד, אם יברך. השבתי, כיון דמצות חנוכה נר איש וביתו ואינך הוי משום הידור לא בעי לברוכי... והא"ל רבה (סס"י הנ"ל) כתב לד"ק מהב"י אם אין דעתו לכך דסבר שלא יהיה לו יותר ואח"כ נזדמן לו צריך לברך עיין שם. מכל מקום חזינן דהפרי חדש נקט לסברא פשוטה משום הידור לא שייך לברך, אם כן הדבר במחלוקת שנוייה, דדעת הפר"ח דאין לברך, ודעת הא"ר דבעי ברוכי.

עמדה זו שאין מברכים על הידור, היתה אמורה להוביל את רע"א להשיב לאותו אדם ששכח לברך לפני תחילת ההדלקה שלא לברך: הוא כבר קיים את המצוה ועכשיו הוא רק מהדר! אולם רע"א מצרף יסוד נוסף שמאפשר לברך (שם):

ומכל מקום לדינא נראה לי בנידון דידן יש לסמוך ולברך, דיש לצדד עוד, דאף בנזכר אחר גמר הדלקתו, דיברך, כיון דצריך שיעור להדלקה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מהשוק... אם כן כל משך הדלקתו עדיין מצותו קיימת ונמשך... אם כן יש לומר כמו בציצית ותפילין מברך גם אחר הנחתם דעדיין עוסק במצותם הוי כמו קודם עשייתו, הכא נמי יש לומר בנר חנוכה... מכל זה נראה לסמוך בנידון דידן דיברך: אולם אם קודם דהדליק נרות הנוספות כבו הראשונות דבזה ליכא סניף הנ"ל דמכח שיהוי מצוה מקרי עובר לעשייתו, כיון דכבתה ואזדא מצוותה לגמרי, הדרין לספקא דרבוותא הא"ר והפר"ח אם מברכים על ההידור, וספק ברכות להקל, כן נראה לענ"ד.

מהי תשובתו של ר' עקיבא איגר? מתי אותו אדם שנזכר שלא בירך לפני שהדליק את הנר הראשון יכול לברך ומתי אינו יכול?

הוא יכול לברך כל עוד שהנר הראשון דולק, שכן הוא עדיין מקיים את עיקר המצוה. מצב זה דומה לדעת רע"א לאדם שמניח תפילין ולא בירך לפני ההנחה, שיכול לברך כל עוד שהתפילין מונחות עליו, וכך גם כאן יכול לברך כל עוד שהנר הראשון דולק⁵. אולם, לאחר שהנר הראשון כבה אין לברך על הדלקת שאר הנרות, שכן אין מברכים על הידור מצוה. נעיר שרע"א אינו מוכן לסמוך לגמרי על סברה זו שכל עוד הנר הראשון דולק אדם עדיין מקיים את המצוה, שהרי לפי סברה זו היה אפשר לברך גם לאחר סיום הדלקת הנרות, בעוד שרע"א מאפשר לברך רק לפני שסיים להדליק את שאר הנרות. יוצא אפוא שרע"א אינו סומך על הסברות לבדן: לא על הסברה שמברכים על הידור מצוה, ולא על הסברה שכל עוד שהנר הראשון דולק עדיין מקיים בפועל את המצוה. אך כאשר ניתן לצרף את שתי הסברות – כשהנר הראשון דולק ולא סיים את הדלקת שאר הנרות – ניתן לסמוך על שתיהן ביחד ולברך על הדלקת שאר הנרות.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. האם אורח יכול להדליק בברכה למרות שאשתו מדליקה בביתם?

5. החידוש בסברה זו הוא שהאדם הרי אינו מקיים באופן פעיל את המצוה בשעה שהנר דולק. הנר דולק מעצמו והיה מקום לומר שמצב זה אינו דומה למצב שבו התפילין עדיין מונחות על האדם – אז יכול לברך משום שהוא מקיים באופן פעיל את המצוה אך כאן הנר דולק מעצמו!

הצג את המחלוקת בין תרומת הדשן והמהרי"ל לב"י. מדוע יכול לברך לדעת תרומת הדשן? מדוע יכול לברך לדעת המהרי"ל? מה ההבדל העקרוני בין שתי הגישות? כיצד כל גישה תסביר את מנהג המהדרין שמדליקים בברכה למרות הדלקת האב?

מדוע הוא אינו יכול לברך לדעת הב"י? מדוע הב"י אינו מקבל את סברת המהרי"ל?

2. ליל שלישי של חנוכה וליובל רק נר אחד. הוא הדליק עליו בברכה מתוך מחשבה שאין מה לעשות וכך עליו לקיים היום את המצוה. לאחר שעתיים הגיעו לרשותו שני נרות נוספים והוא מעוניין כמובן להדליק גם אותן כדי לקיים את מנהג המהדרין מן המהדרין להדליק כנגד הימים. האם הוא מדליק בברכה למרות שכבר בירך על הדלקת הנר הראשון?

הצג את המחלוקת בין האליה רבה לפר"ח. מה יענה המהרי"ל? מה יענה תרומת הדשן? נסה להסביר את העמדה שמברכים – כיצד ניתן לברך על הידור מצוה?